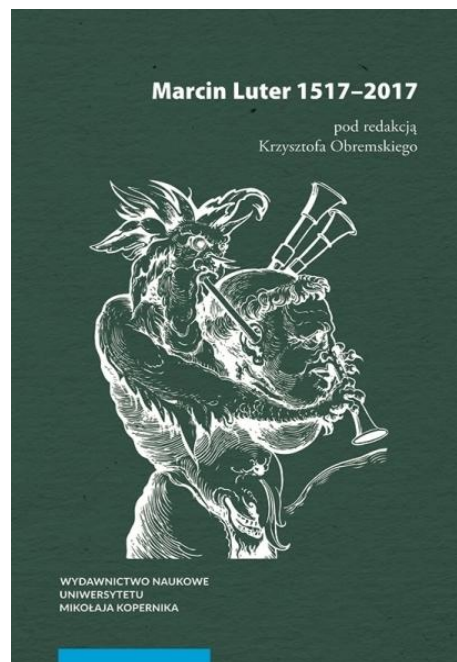

Recenzje

Aneta M. Sokół

Marcin Luter 1517-2017, red. Krzysztof Obremski, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2018, ss. 212.

Powrót do wydarzeń sprzed 500 lat odbił się szerokim echem w okółorocznicowym piśmiennictwie. Tematyka Reformacji, jej dziedzictwa, a także konsekwencji wywołanych protestem Lutera przeciwko nadużyciom Kościoła, znalazły swój oddźwięk w wielu publikacjach, co z jednej strony pokazuje rozmiary zainteresowania reformacyjną spuścizną, z drugiej – niemilknące także głosy krytyczne w stosunku do inicjatora XVI-wiecznej odnowy religijnej, jak również jego następców i kontynuatorów w kolejnych stuleciach. Można podkreślić ekumeniczny wymiar przeszłego już do historii Święta Reformacji – symbolem wspólnego wraz z katolikami upamiętnienia rocznicy było inauguracyjne obchody spotkanie papieża Franciszka z przedstawicielami Światowej Federacji Luterkańskiej, które odbyło się 31 października 2016 r. w Szwecji, w mieście Lund. Wspólna modlitwa w trakcie uroczystych spotkań, wydarzenie bezprecedensowe, jak podkreślano w relacjach, upamiętniała zarazem 50 lat prowadzonego przez oba Kościoły dialogu zmierzającego do uzgodnienia teologicznych kwestii spornych ciągnących się przez stulecia, które swój pojednawczy w dużej mierze finał znalazły w ostatnich dziesięcioleciach¹. W tym aspekcie warto wspomnieć o dokumencie „Od konfliktu do komunii. Luterkańsko-katolickie upamiętnienie reformacji w 2017 roku” (Dzięgielów 2013), który był świadectwem ekumenicznego zrozumienia dla wagi rocznicowych wydarzeń.

O tym jednak, że wspólne ekumeniczne świętowanie Roku Reformacji może mieć różne oblicza, a przy tym nieść różny przekaz znaczeniowy, przekonuje prezentowana książka. „Marcin Luter 1517-2017” – to zbiór artykułów skoncentrowanych na sylwetce Reformatora, ukazanego w rocznicowym, a zarazem wielobarwnym „świecie”, na tle dialogu międzywyznaniowego oraz tradycji konfesyjnych obecnych na ziemiach polskich. Pozycja wydana pod redakcją prof. Krzysztofa Obremskiego pokazuje zresztą nie tylko rodzimy wymiar jubileuszowych projektów, kierując uwagę czytelników również ku rocznicowym obchodom w kraju Lutera. Lektura zamieszczonych tekstów może okazać się swoistą refleksją nad różnymi odcieniami ekumenizmu, nie zawsze doskonałym „pojednaniem w różnorodności” wyznaczającym drogę Kościołom we współczesnym świecie, znaczeniem dialogu prowadzonego pomiędzy różniącymi się w wierze.

Zaprezentowane artykuły poprzedza słowo wprowadzające redaktora. Prof. Krzysztof Obremski sytuuje reformacyjną tematykę w przestrzeni literaturoznawczego podejścia do słowa – wieloznaczności słów uzależnionych od interpretacji, kontekstu wypowiedzi czy intencji wypowiadającego je podmiotu. Jak podkreśla, od wiarygodności słów zależeć może podejmowanie właściwych osądów w zakresie reformacyjnych zagadnień, tematów czy wniosków. Wprowadzające rozważania odsłaniają istotę dialogu toczącego się pomiędzy Kościołami, z których każdy „uważa siebie za prawdziwy Kościół Chrystusowy”. Pomimo gotowości dialogowej każdy z Kościołów broni własnej tożsamości religijnej, teologicznego zaplecza wiary konstytuującego jego prawowierność. Czy możliwa jest postulowana we wspólnym dokumencie upamiętniającym „komunia” pomiędzy Kościołami? Czy nadinterpretacyjny blichtr nie przysłania istoty rzeczy? Czy „ekumeniczny optymizm” prowadzić może do głębszego porozumienia czy okaże się przysłowiowym pobożnym życzeniem? W kolejnych autorskich interpretacjach pozostaje szukać

¹ *Deklaracja o usprawiedliwieniu. Historia powstania, tekst deklaracji, opinie, komentarze*. Red. nauk. K. Karski (Bielsko-Biała, 2000); St. C. Napiórkowski, *Bóg łaskawy. Nad „Wspólną deklaracją o usprawiedliwieniu”* (Warszawa 2001), M. Niemiec, *Nauka o usprawiedliwieniu w dialogu luterkańsko-rzymskokatolickim* (Bielsko-Biała 2011).

odpowiedzi, tropów czy sugestii, postrzeganych krytycznie lub w duchu zrozumienia dla materii wiary, poszukiwań prawdy o zbawieniu w jednej i tej samej Księdze, uznawanej w całym świecie chrześcijańskim.

Pierwsze z zamieszczonych artykułów przedstawiają teologiczny wizerunek Kościołów. W dwóch bliźniaczych tekstach omówione zostały konstytutywne wartości, które nadały duchowy kształt obu brany pod uwagę wspólnotom. Wizerunek Kościoła luterńskiego przedstawia proboszcz parafii ewangelicko-augsburskiej w Toruniu; ks. Michał Walukiewicz omawia zasady uznawane przez Kościoły luterńskie od czasów Reformacji. Sygnowane z łacińska – od *sola Scriptura*, przez *Solus Christus* po *sola gratia per fide* – wyznaczyły nową drogę poszukującym wiary, wiary opartej na niepodważalnym autorytecie Pisma, dopełnionej obietnicą zbawienia darowanego z łaski, bez zasług człowieka. Duszpasterz podkreśla, że „sola” tworzą jeden spójny system uzupełniając się nawzajem, wspólnie odpowiadając na wszystkie pytania dotyczące zbawienia. Jednocześnie zostało podkreślone, że poza Biblią Kościół luterński uznaje inne teksty powstałe w różnych okolicznościach historycznych, do których należy m.in. „Obrona Wyznania Augsburskiego”, „Formuła Zgody” czy katechizmy Lutra. Zaprezentowany wizerunek także współczesnych Kościołów wywodzących się z tradycji luterńskiej pozwoli zainteresowanym na bliższe poznanie zasad konfesji, mało raczej znanych w potocznym odbiorze, w nawiązaniu do idei powszechnego kapłaństwa, sprawowania sakramentów czy luterńskich wyobrażeń o jedności Kościoła.

Formacyjny kształt Kościoła rzymskokatolickiego przybliżony został przez ks. prof. Jan Perszona, wykładowcę Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Duchowny nawiązuje do czasów Reformacji podkreślając, że to zapoczątkowany przez Lutra rozdział Kościoła przyczynił się do duchowo-teologicznej konsolidacji katolicyzmu – „zreformowania i obrony własnej doktryny” w zetknięciu z rodzącym się protestantyzmem. To w toku polemik kształtował się teologiczny system obowiązujący w Kościele rzymskokatolickim, wraz z postanowieniami soboru trydenckiego (1545-1653), który miał znaczenie kluczowe dla podjęcia kroków związanych z obroną „starej wiary”. W zaprezentowanym wywodzie Kościół katolicki ukazany został jako jedyny prawdziwy, założony w czasach ziemskiej obecności Chrystusa, oparty nie tylko na Piśmie Świętym, ale także współtworzonej od czasów apostołskich tradycji. Autor objaśnia, dlaczego Kościół rzymskokatolicki przywiązuje tak wielką wagę do tradycji, w jaki sposób ustosunkowuje się do konkurencyjnych Kościołów, jaką rolę przypisuje Kościołowi na tle boskiego planu zbawienia. W polemicznym kontekście zabrzmią również wyjaśnienia broniące własnego monopolu do objaśniania prawd biblijnych broniących przed dowolnością interpretacji.

Przypomniane zostały dzieje „Colloquium Charitativum”, podjętej w 1645 r. próby pojednania wyznań obecnych w Rzeczypospolitej – katolików, luteran i kalwinistów². Prof. Janusz Małek, znawca reformacyjnej przeszłości ziem polskich, przedstawia, jak doszło do tego bezprecedensowego spotkania, jak wyglądały zorganizowane w Toruniu rozmowy różniących się w wierze, przybliżając również przyczyny ich fiaska. Podkreślona została rola Jana Amosa Komeńskiego, czeskiego pedagoga, a zarazem protestanckiego działacza, zwolennika religijnego porozumienia w realiach XVII-wiecznej Rzeczypospolitej. *Colloquium* odbyło się z inspiracji polskiego króla Władysława IV, a także innych wpływowych osób z kręgu Kościoła katolickiego. Omówione zostały intencje oraz oczekiwania stron uczestniczących w dyskusjach, co pozwoli czytelnikowi na samodzielną ocenę przedstawionych wydarzeń, które doczekały się zresztą obszernej literatury historycznej. Próba pojednania podjęta pomimo różnic dogmatycznych dzielących uczestników była wpisana w wewnętrzną politykę państwa, znanego z tolerancji religijnej, stanowiąc również zapowiedź międzywyznaniowych kontaktów ekumenicznych („Toruńska „rozmowa braterska”: od nadziei do iluzji”).

Ku wizualnej obecności Marcina Lutra, ale także innego zasłużonego reformacyjnego działacza – Filipa Melanchtona³, nawiązuje kolejny artykuł. Dr hab. Piotr Birecki przedstawia obecność wizerunków obu Reformatorów na terenach dawnych Prus Królewskich i Prus Książęcych, przemianowanych w państwie pruskim na Prusy Wschodnie i Zachodnie, po 1945 r. przyznanych Polsce. Jak możemy się przekonać, na terenach obecnego Pomorza Zachodniego czy Mazur, w luterńskich świątyniach znajdowały się portrety, obrazy oraz inne formy plastyczne przedstawiające Lutra czy Melanchtona. Historyk przedstawia, jaką rolę pełniły „portrety” Reformatorów w różnych epokach historycznych, w tym w czasie krzewienia czy

² Colloquium Charitativum rozpoczęło się 28 sierpnia 1645 r., z niewielkimi przerwami trwało do listopada. Końcowa sesja miała miejsce 21 listopada, jak podkreśla historyk, odbyła się w atmosferze życzliwości, pomimo ostatecznego fiaska rozmów.

³ Filip Melanchton (właściwie Philipp Schwartzerd, 1497-1560) – najbliższy współpracownik Lutra, profesor Uniwersytetu w Wittenberdze, organizator szkolnictwa w duchu humanizmu, nazwany „nauczycielem Niemiec”, autor pism wyznaniowych oraz podręczników z różnych dziedzin.

utwierdzenia Reformacji na wskazanych terenach. Nowe zadania przypisano sztuce konfesyjnej w XIX i początkach XX w., w nawiązaniu do ścisłego podporządkowania Kościoła interesom państwa niemieckiego, w tym tzw. sojuszu ołtarza i tronu. Portrety Reformatorów wzbogacały galerie pastorskie zdobiące kościoły w pruskich prowincjach kościelnych. Wizerunek Lutra miał symbolizować również niemiecką jedność i siłę niemieckiego chrześcijaństwa („Rola portretów Marcina Lutra i Filipa Melanchtona w Prusach”).

Na kartach po jubileuszowej publikacji przypomniany został pruski historyk Christoph Hartnoch (1644-1687), autor uznawanego przez badaczy opracowania „Historia Kościoła w Prusach” (1686). Jego najważniejsze dzieło zaprezentowane zostało przez dr Annę Mikołajewską, która pracy Hartnocha poświęciła swoją dysertację doktorską. Autorka przybliżyła atmosferę czasów, w których żył i tworzył historyk, jednocześnie profesor protestanckiego Gimnazjum Akademickiego w Toruniu. Podkreślone zostało, że interpretacja dziejów przedstawiona w „Historii Kościoła...” miała spełniać przypisane jej zadania, w tym budować siłę luteranizmu na terenach Prus Królewskich. Prezentacja regionalnej przeszłości miała wzmacniać tożsamość wyznaniową mieszkańców miast pruskich. Tym intencjom podporządkowywał Hartnoch narrację o swoim Kościele. Jednocześnie była to gloryfikacja reformacyjnych osiągnięć, zwłaszcza nauczania w językach narodowych, które kształtowało świadomość religijną ludu pruskiego. Dzięki temu mógł on odpowiedzialnie bronić swojej wiary i własnych prawd wyznaniowych („Spór jako droga duchowej i politycznej emancypacji ludu w twórczości Christopha Hartnocha”).

Dalsze artykuły nawiązują do jubileuszowych obchodów, w tym kontrowersyjnych projektów ukazujących sylwetkę Lutra w zdecydowanie niekorzystnym świetle. W rodzimym dyskursie o Reformacji, jak się okaże, nie zawsze uwzględniano opinie wypracowane na gruncie ekumenicznym, oparte na wspólnie przyjętej ocenie reformacyjnej przeszłości, jej wkładu i znaczenia.

Dr hab. Jerzy Sojka koncentruje swoją uwagę na wybitnie antyprotestanckich „obrazach” wymierzonych w wizerunek Lutra, wybranych spośród rocznicowych publikacji i projektów. Co łączy książkę Pawła Lisieckiego „Luter. Ciemna strona rewolucji” (Warszawa 2017) i film Grzegorza Brauna „Luter i rewolucja protestancka”? Autor pokazuje cały katalog podobieństw pomiędzy obu realizacjami funkcjonującymi w przestrzeni publicznej, wirtualnej czy medialnej. Dostrzeżone zostało jednakowe nastawienie obu twórców do upamiętnianych wydarzeń – obaj stawiają siebie w roli odkrywców prawdy o istocie Reformacji, dotychczas niejako zakrytej przed odbiorcami i wszystkimi postronnymi. Wspólnotę obu wypowiedzi tworzy nieaktualny w najnowszym piśmiennictwie krytyczny ton wymierzony w Lutra, nawiązujący do XVI-wiecznej zjadliwej krytyki, która zaważyła na postrzeganiu Reformatora w kolejnych stuleciach⁴. Na przeciwnym biegunie sytuuje się wspomniane już ekumeniczne spotkanie w Lund rozpoczynające obchody Roku Reformacji, symbolizujące stanowisko Kościoła rzymskokatolickiego w zakresie oceny reformacyjnych wydarzeń, a także stosunku do ich inicjatora. W wypowiedzi ewangelickiego teologa nie brakuje krytycznych refleksji na temat jubileuszowych „dzieł” dyskredytujących Ojca Reformacji, ukazanych w kontekście dialogu, dyskusji o wspólnym dziedzictwie i potrzebie rzeczowej oceny przeszłości („Luter jako arcyheretyk i rewolucjonista – powrót do XVI-wiecznej antyreformacyjnej polemiki w polskiej debacie w roku jubileuszu 500 lat reformacji”).

Powyższe kontrowersyjne spojrzenia na Marcina Lutra są tematem także kolejnych artykułów. Książka autorstwa Pawła Lisieckiego, jak i film Grzegorza Brauna, poddane zostały krytycznemu oglądowi przez dr. hab. Ireneusza Szczukowskiego, który ze swego punktu widzenia odsłania strategię towarzyszącą obu twórcom. Literaturoznawca dowodzi, że ani publicyście, ani reżyserowi dokumentalnego filmu o Lutrze nie chodzi o rzetelne przedstawienie biografii swego bohatera, która została podporządkowana zdyskredytowaniu Reformacji, protestantyzmu i wkładu samego Reformatora. Jaki wizerunek Lutra wylania się z biograficznej w założeniach książki o nim? Obie rocznicowe realizacje ukazują heretyka, antybohatera, który nie tylko doprowadził do podziału Kościoła, ale zapoczątkował również cały ciąg rewolucyjnych zmian w Europie (od rewolucji francuskiej po narodziny faszyzmu). Zaprezentowane „obrazy” są protestem przeciwko dokonanej w XX wieku rehabilitacji Lutra. Ich autorzy podważają tym samym zasadność ekumenizmu oraz dialogu prowadzonego z protestantami („Marcin Luter i Reformacja w polskim dyskursie prawniczym”).

O filmie Brauna „Luter i rewolucja protestancka” pisze również dr Sylwia Kołos. Film przyrównany został do Polskiej Kroniki Filmowej, która oddziaływała na widza przy pomocy wypracowanych strategii propagandowych. Powielając środki wyrazu stosowane w kronikach reżyser przedstawił Reformatora w sposób karykaturalny, przerysowany i ośmieszający. Jego biografia została podporządkowana z góry

⁴ Na niekorzystnym wizerunku Lutra zaważyła szczególnie krytyczna biografia Johannesa Cochläusa (1549 r.), która funkcjonowała w piśmiennictwie po wiek XX, nazwana zresztą „kłątwą Cochläusa”.

założonemu wizerunkowi, niezgodnemu z protestancką tradycją historyczną, wizerunkowi, w którym nawet zakonne powołanie Lutera zostało podważone. To kolejna krytyczna ocena tej samej narracji, przywołująca sceny filmowe, środki wyrazu czy zastosowaną symbolikę, które łącznie pokazują bohatera w jak najgorszym świetle („Godny najgłębszego i miłosiernego pożałowania rozpustnik i rewolucjonista. O filmie „Luter i rewolucja protestancka”).

Omówiona została obcojęzyczna literatura jubileuszowa. Zagraniczne publikacje wydane z okazji 500-lecia Reformacji przedstawia dr. Dariusz Bruncz, w tym pozycje historyczne, teologiczne czy o charakterze ekumenicznym. Poznajemy tytuły, które pojawiły się przede wszystkim na niemieckim rynku wydawniczym, ale także w innych krajach. Prezentacji tytułów towarzyszą oceny, uwagi oraz refleksje dotyczące książek, wydawnictw oraz autorów. W tym kontekście nie zabrakło oceny jubileuszowych uroczystości zorganizowanych w kraju Lutera, w nawiązaniu do ich dynamizmu, różnorodności oraz rocznicowych podsumowań. Ocenione zostały ponadto rodzime obchody Roku Reformacji niepozbawione antyreformacyjnych akcentów i komentarzy.

W ostatnim z zamieszczonych tekstów wypowiada się redaktor. W nawiązaniu do jubileuszowych dyskusji prof. Obremski przybliży oblicze ekumenizmu, w różny sposób postrzeganego w Kościele katolickim. Podkreślone zostało znaczenie II Soboru Watykańskiego dla otwarcia się Kościoła na dialog międzywyznaniowy. Jednocześnie symbolem sprzeciwu wobec ekumenizmu są tzw. lefebryści⁵ strzegący tradycyjnych wyobrażeń o Kościele rzymskokatolickim. Autor omawia niebezpieczeństwa zagrażające idei międzywyznaniowego porozumienia, związane z subiektywizmem myślenia, przywiązaniem do Kościoła czy relatywizmem ludzkich sądów („Relatywizm sprzecznych ocen ekumenizmu: Ecône versus Rzym”).

Przedstawiona publikacja pokazuje przede wszystkim różnorodność ocen postaci Lutera, ukazanego na tle tradycji wyznaniowych, konfesyjnych wartości, reformacyjnego dziedzictwa. To jedna z licznych rocznicowych pozycji upamiętniających Jubileusz, uwzględniająca także skrajnie krytyczne wypowiedzi na temat Reformatora. Lektura zaprezentowanych tekstów może wzbudzić zainteresowanie kontrowersyjnym filmem o Lutrze, przedstawionym przez znawców w ogniu krytyki. Jednocześnie warto podkreślić, że omówionym kontrowersyjnym obrazom towarzyszy kontekst ekumenicznych spotkań, dyskusji i wspólnego z katolikami upamiętnienia 500-lecia Reformacji.

Jest to jednocześnie zbiór dziesięciu artykułów o charakterze naukowym, przygotowanych głównie przez wykładowców Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Wśród autorów są także przedstawiciele społeczności luterańskiej, wraz z duszpasterzem toruńskiej parafii ewangelickiej. Niewielkiego formatu książeczka pod redakcją prof. Obremskiego wydana została przez Wydawnictwo Naukowe UMK stanowiąc uczelniany wkład w obchody Roku Reformacji. Okładkę zdobi antyluterska grafika, która być może w sposób zdystansowany zapowiada tematykę książki. Na samym jej końcu znajdziemy noty o autorach.

Książka dostępna jest w księgarniach internetowych, w tym na stronie wydawcy:

<https://wydawnictwo.umk.pl/pl/products/4958/marcin-luter-15172017>

Spotkanie promujące książkę odbyło się 28 czerwca w Centrum Sztuki Współczesnej w Toruniu:

<https://csw.torun.pl/ksiazki/spotkanie-promocyjne-dotyczace-ksiazki-marcin-luter-1517-2017-29237/>.

⁵ Bractwo Kapłańskie Świętego Piusa X (lefebryści) – katolickie stowarzyszenie funkcjonujące w obrębie Kościoła rzymskokatolickiego, powołane w 1970 r., które posiada sześć seminariów duchownych, m.in. w Ecône (Szwajcaria). Bractwo całkowicie odrzuca dialog międzyreligijny i ekumenizm.